

Rikard Wingård, *Att sluta från början: tidigmodern läsning och folkbokens receptionsetetik* (Bokenäset: Frondes, 2011). 428 s.

Romanen är utan tvekan vår tids populäraste genre. Letar man sig bakåt i tiden och frågar med Clemens Lugowski eller Michail Bachtin efter genrens genes, hittar man en brokig samling texter, de "så kallade folkböckerna". Folkbokbegreppets upphovsman, den tyska Heidelberg-romantikern Joseph Görres, avsåg i sin skrift *Die deutschen Volksbücher* från 1807 att med utgångspunkt i en nationalromantisk syn ge sitt erkännande till dåtidens "folkskrifter". Sedan dess betecknar begreppet ett konvolut innehållande de mest väsensfrämmande texter där den gemensamma nämnaren är att de har varit i omlopp bland allmänheten under slutet av 1700- och början av 1800-talet och att de oftast har sina rötter i medeltida och tidigmodern berättande litteratur och sakprosa. Dessa historieböcker som handlar till exempel om fen Melusina, Doktor Faustus, Fortunatus eller Ulspegel är i regel (!) skrivna på prosa, befolkas av både rika och fattiga, onda och goda människor och har en tydlig didaktisk intention, vilket i och för sig gäller de flesta litterära verk från medeltiden och tidigmodern tid. Görres avsåg dock inte enbart historieböckerna utan inkluderade dåtidens folkliga brukslitteratur som "små väder- och läkemedelsböcker" (Wetter- und Arzneibüchlein), vilket gjorde att man kom att räkna prognostika, läke- och örtböcker, men även dröm- och lottböcker till denna genre. Därmed leder de så kallade folkböckerna oss till centrum av 1600- och 1700-talens litterära kultur och till den spännande frågan, om de verkligen lästes av folk i allmänhet.

Traditionellt sett uppfattar man människornas lärdom under tidigmodern tid som en elitär angelägenhet för några få lärda, i regel klerikala män, samtidigt som resten av befolkningen närmast vegeterade i en analfabetisk okunskap. Under de senaste åren, i och med

att den läsande publikens roll i skriv- och produktionsprocessen av litterära skrifter hamnat i centrum av den internationella forskningens intresse, har denna bild börjat korrigeras. I detta sammanhang tar sig Rikard Wingård an den förtjänstfulla uppgiften att ställa frågan om den så kallade folkbokens väsen och läsekrets i en svensk tidigmodern kontext. Redan under mitten av 1960-talet påpekade Hans Robert Jauss i samband med sin installationsföreläsning i Konstanz, "Litteraturhistoria som litteraturvetenskapens provokation", forskningens bristande intresse för läsaren och skissade på en första teori om den litterära receptionen. Tillsammans med Wolfgang Iser grundade han den så kallade Konstanzskolan, som innebar en receptionsteoretisk omorientering inom litteratur och kulturvetenskap. Numera fungerar receptionsforskning som ett samlingsbegrepp för de vetenskapliga bidrag som undersöker samband och växelverkan mellan läsaren och texten eller textproduktionen.

Receptionsforskningen ägnar sig således åt förståelseprocesser som rör både en nutida och en historisk läsare, vilket är ett av Wingårds syften med avhandlingen. Texterna som står i centrum för hans undersökning kallar han för folkböcker, väl medveten om det faktum att folkbokbegreppet är en utmaning i sig. Under 1980-talet hade Jan-Dirk Müller publicerat en första omfattande analys av forskningsproblematiken knuten till detta fält och ännu 25 år senare skriver han i *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft* att "litteraturhistorien om prosaromanerna som inte enbart betraktar dem mot bakgrund av sina medeltida föregångare, väntar på att skrivas." Det är här som Wingårds avhandling fyller en viktig funktion. Han försöker inte enbart att hantera det svårhanterbara begreppet folkbok utan även och framförallt frågar han efter denna genres publikum i Sverige under tidigmodern tid. Wingård tar fasta på det för oss i dag paradoxala faktum att de lärda under tidigmodern tid gärna förkastade folkliga ting och talade nedlå-

tande om de populära böckerna, samtidigt som deras skrifter avslöjar en gedigen kunskap om dem. På samma sätt som Erasmus till exempel förklarade sin avsmak inför de grova skämtens språk, vittnade hans texter om intim kunskap om dem. I *Dichtung und Wahrheit* kallade ännu Goethes berättare folkböckerna nedlåtande för "Sippschaft" (anhang) samtidigt som ett av hans främsta verk just vilar på historien om Doktor Faustus och hans pakt med djävulen.

Wingård bjuder således läsaren på olika exempel på den kritik som riktades under tidigmodern tid från lärda män mot dessa underhållande texter. Han framhåller att de så kallade folkböckerna lästes av både bildade och enkla människor, och analyserar dess bakomliggande estetiska värderingar. De lärdas mera humanistiska "moderna" estetiska känsla präglades av den kristna skriftspråkliga kulturens linjära tidsföreställning, påpekar Wingård, och kontrasterar detta med en medeltida cyklisk tidskänsla, präglad av en muntlig kultur. Han kallar den första läsartypen som en allt sedan renässansen förhärskande "expansiv läsartyp" som inte gärna förlikar sig med en mera bakåtvänd medeltida läsare som här kallas för "assimilativ läsartyp". Medan meningsfullheten i berättelsen dominerar för den första läsartypen, strävar den assimilativa läsartypen efter att få höra det redan kända. Här ser Wingård en parallell till den muntliga kulturens cykliska tid och därmed även de estetiska värderingar som genren folkbok tillfredsställer. Denna intressanta tanke, det vill säga att införandet av skriften påverkar människornas tidsupplevelse och därmed estetiska känsla, har lyfts fram i samband med den tyska oralitets-diskussionen. Niklas Luhmann påpekar att orala samhällens sociala minne (soziales Gedächtnis) föredrar upprepningar och igenkännanden som praktiseras i samband med ett kultiskt sammanhang. Ett litterat samhälle kommunicerar däremot en distinktion mellan dåtid, nutid och framtid som aktualiserar skillnaden mellan det som uppfattas som gammalt och

det som är nytt. Fortfarande under 1500-talet, påpekar Luhmann, föredrog man det som var gammalt framför det som var nytt, och ju äldre en auktoritet var desto större dess trovärdighet och dignitet. Denna inställning ändrades med införandet av skriften och boktryckarkonsten, och till dess första stora tryckframgång räknar man just texter som samlas ihop under benämningen folkböcker. I denna kontext ter sig Wingårds teoretiska ansats, att belysa den tidigmoderna receptionen av de så kallade folkböckerna med ett berättande präglad av en muntlig kontra en skriftlig kultur, som mycket relevant.

Wingårds argument beträffande varför just folkbokbegreppet behöver vidhållas för detta vetenskapliga sammanhang kan dock diskuteras. Jag ställer mig frågande till om det verkligen bidrar till fördjupad kunskap när det gäller analysen av det tidigmoderna berättandet. Inom tysk forskning kan folkbokbegreppet betraktas som obsolet och i stället används till exempel begreppet prosaroman, för att möjliggöra de genreövergripande resonemang om dessa berättande texter som Wingård är ute efter. Men inte ens denna korpusbeskrivning är helt oproblematiserad, även om begreppet prosaroman inte belastas av samma ideologiska intention som folkbokbegreppet hos Görres. Till exempel definierar Müller prosaromanen som en korpus som "genom framställningsmönster, (implicita) genreförståelse, talavsikt och i adressathänseende, slutligen genom ett knippe möjliga funktioner låter sig tillräckligt avgränsas gentemot besläktade textgrupper (historiografi, versepik, kompilationslitteratur och så vidare)". Även denna definition är så allmän att man, när det gäller det tidigmoderna berättandet med sina ibland experimentella och okonventionella litterära hybridformer, inte alltid med säkerhet vet om den text man är intresserad av kan rymmas i Müllers definition eller inte. Jag ger ett exempel. Under överskriften "Den svenska kritiken av folkböckerna" hänvisar Wingård till en text av den i dag föga

kände gruvskrivaren från Stora Kopparberg, Gisle Jacobson. Denne före detta kanslist publicerade år 1613 en skrift som benämns *Ett litet Tidhfördriff*. Wingård påpekar att man i denna text hittar belägg för den "fallerande tron på folkböckernas nytta" (s. 93) i och med att Gisle Jacobson i början av sin skrift, under rubriken "Til läsaren", nämner några verk som rymms inom Wingårds folkbokdefinition:

Män så later man nu här widh bliffua/
 Så lenge man seer hwad de wile
 bedriffua/
 Som offta wile ens annars arbete
 förachta/
 Och ey desz Lärdom wile betrachta/
 Som skedt är medh Renike Fox och
 andre flere/
 AESopi Fabler och andre parabler mere/
 Monge läse dem för deris skempt/
 Men icke til det minste fölie lärdomen
 jempt/
 Wiltu achta nyttan och desz lära/
 Holler du dem fast better j ähra/

Wingård kallar, med idéhistorikern Sten Lindroth, texten för "en samling trohjärtade didaktiska poem", men det är egentligen fråga om en orakelspelbok, närmare bestämt en lottbok, speciellt koncipierad för bergsmännen vid Stora Kopparberget. I avsnittet "Undervisning", en slags bruksanvisning för detta sällskapsspel i början av texten, framgår att en eller flera bergsmän kan delta i spelet och att det inte spelar någon roll i vilken ordning man drar lotten vilket sker med hjälp av tre tärningar. Den sifferkombination man slår kan letas upp i texten och visar spelaren på en strof som utgör själva oraklet. Att slå tärningar, framför allt att dubbla om pengar och att använda sig av lottböcker, i synnerhet när de skulle tjäna en seriös divinatorisk praxis, har varit förbjudet enligt kanonisk och civil lagstiftning under lång tid. Poängen med berättarens omnämnande av *Reyncke Fosz* och *Aisopos' fabler* är såle-

des att ställa det egna litterära verket i dessa bådas användarkontext och därmed rättfärdiga skriften *Ett litet Tidhfördriff* mot eventuell kritik, och mot dem "som offta wile ens annars abete förachta".

En lottbok är annars ett exempel på den typ av texter som nämns i samband med den, av Wingård närmare studerade, kritiken som 1500-talshumanisten Juan Luis Vives formulerade gentemot de så kallade folkböckerna. Lottboken uppfyller även många av Müllers kriterier när det gäller prosaromanen och ändå skulle ingen i dag komma på tanken att räkna den som prosaroman eller folkbok, eftersom den inte fick samma typ av popularitet och trädning, eller "receptionstradition" som Wingård kallar det i sin begreppsdefinition (s. 77). Ändå betraktar berättaren i *Ett litet Tidhfördriff* boken som tillhörande samma genre som just de så kallade folkböckerna *Reyncke Fosz* och *Aisopos' fabler*. Som en indirekt genrebeteckning begagnas här textens användningssammanhang, nämligen att både vara *delectabile* och *utile*, underhållande och nyttig, vilket är gängse även för många av de så kallade folkböckerna. Samtidigt bekräftar lottböcker i allmänhet och *Ett litet Tidhfördriff* i synnerhet Wingårds iakttagelser när det gäller det tidigmoderna berättandet. Som han beskriver i sin avhandling lästes de så kallade folkböckerna av alla folkgrupper. Den typografiska utformningen av den kanske mest berömda tärningslottboken, Lorenzo di Spiritos *Il Libro della Sorti* från 1482, antyder en adlig användningskontext medan en annan lottbok från Gisle Jacobsons samtid, den danska *Lycke Bogen*, pekar på ett lägre socialt skikt under tidigmodern tid.

Förutom att texternas mer eller mindre påkostade utformning hänvisar till dess sociala användningssammanhang, så ger just Gisle Jacobsons *Ett litet Tidhfördriff* några viktiga antydningar om tidsfördrivets poetik. Som tur för oss i dag är verket till skillnad från många liknande skrifter inte anonymt. För att bokens intention inte skulle missförstås och därmed

diskreditera dess författare, beskrivs textens användningsområde noga. Den förväntade publiken var dessutom inte särskild lärd. Berättaren vänder sig uttryckligen till bergsmän, till och med bergsdrängar, vilket säkert gav honom anledning att vara särskilt tydlig när det gällde att förklara hur texten skulle användas. Den är alltså något så ovanligt som en icke anonym underhållande text för vanliga människor från början av 1600-talet och den uppstod dessutom i en tidigmodern bruksmiljö. Den är genuint svensk i den bemärkelsen att den varken är en översättning eller en kompilation av andra (utländska) skrifter. Den information som vi erhåller när det gäller textens användningssammanhang och som vi således kan anta även gäller för verk som *Reyncke Fosz*, *Aisopos' fabler* och liknande är att receptionen skiljer sig grundläggande från dagens. Man kan med Wingård beteckna den som en assimilativ reception, men personligen skulle jag utifrån textens receptionsanvisningar kalla den för en performativ interaktionsreception. Berättaren utgår ifrån att det är en eller flera bergsmän som håller på med texten, och att inte alla kan läsa: "EHoo du äst som denne Book läs eller hör". Man ska alltså hjälpas åt att tolka det som står i texten.

Det jag kallar en performativ kontext, när det gäller receptionen av många av dessa underhållande texter från tidigmodern tid, beskriver Wingård närmare i samband med de kapitel som handlar om den tidigmoderna tex-

tens "meningsomslutenhet" (som författaren uttrycker det). Meningsomslutenhet innebär enligt Wingård en läsning som är präglad av en muntlig och kristen kontext och som låter läsaren omslutas av ett tidlöst här och bli ense med kontexten, sin egen erfarenhet och läsningen. Han sätter de för dessa texter så typiska stildragen, som exempelvis deras omständliga titel och kapitelingresser, enkla karaktärsskildringar och det oftast bifogade bildmaterialet i form av träsnitt, i samband med den av honom väl utförda teoretiska argumentationen och riktar därmed fokus på texternas alteritet. Att texterna verkar så främmande för dagens läsare är säkerligen anledningen till den svenska forskningens återhållna intresse för det tidigmoderna berättandet. Wingårds vetenskapliga undersökning av den tidigmoderna receptionestetiken är därför ett viktigt bidrag till att öka förståelsen för de texter som (mer) vanliga människor kan förväntas ha läst under denna tid. Att de kunde läsa och framförallt lyssnade till texter i större utsträckning än vad den gängse bilden av denna tidsperiod i Sverige låter göra gällande, behöver lyftas fram och forskas i. Min förhoppning är att Wingårds väl underbyggda och genomarbetade avhandling med sin spännande teoretiska ansats ska väcka liv i en vetenskaplig och teoretisk diskussion av den tidigmoderna läsningen och receptionen.

Iris Ridder